

Ruben Verhasselt

Joods vertalen

Ruben Verhasselt (1960) studeerde aanvankelijk scheikunde, maar besloot na zijn kandidaatsexamen 'tegen beter weten in' over te stappen op Semitische taal- en letterkunde in Leiden en sloot deze studie cum laude af. Met een beurs knoopte hij er nog een postdoctoraal jaar aan vast aan de Hebreeuwse Universiteit in Jeruzalem. Van 1994 tot 1997 woonde hij in Tel Aviv. Hij vertaalt uit het Hebreeuws en het Jiddisch en is daarnaast ook docent, met name van het Jiddisch. Tot de auteurs die hij vertaalde behoren onder meer Meir Shalev, David Grossman, Sayed Kashua, Judith Katzir, Dorit Rabinyan, Etgar Keret en S. Yizhar. 'Joods vertalen' verscheen eerder in Joods schrijven, een jubileumuitgave van het Joods Boekenweekend in 2002, onder redactie van Mirjam Rotenstreich, Betty Heertje-Halberstadt en Michel Horenblas.

Joods vertalen

In 1279, lang voor de uitvinding van de psychotherapie, zocht een Italiaanse jood afleiding voor zijn nachtenlange gepieker. Hij pakte een Italiaanse versie van een Arthurroman en zette zich aan de vertaling ervan in het Hebreeuws. Omdat er nauwelijks een onjoodser literair genre denkbaar is dan de ridderroman excuseerde de tobberige vertaler zich eerst uitgebreid en bezwoer hij de lezers dat er ook in gojse fabels en geschiedenissen een moraal te vinden was. Ook beweerde hij de tekst uiterst getrouw te zullen weergeven en alleen een aantal ‘irrelevante zaken’ over te slaan. Daarna begon hij het verhaal over de verwekking en geboorte van koning Arthur. Diens doop wordt om tactisch joodse redenen weggelaten, en in plaats daarvan brengt de vertaler geen besnijdenis, maar wel een pseudo-Bijbelse verklaring van de naam Arthur: ‘hij die geboren is door middel van *arte*’, namelijk de tovenaarskunst van Merlijn. Ook in de verdere loop van het verhaal worden ‘irrelevante zaken’ weggelaten, zoals het kerkbezoek van Lancelot. Het kerstfeest wordt ontkerstend tot een banket en beschreven in de woorden van het boek Esther, wat bij de joodse lezer associaties met Poerim oproept. En ten slotte vindt de vertaler voor het woord ‘graal’ het Talmoedische *tamchoei*, de schotel waarop joodse armen voedsel kregen uitgereikt. Zo heeft de anonieme vertaler een prachtig staaltje van joods vertalen ten beste gegeven, al wil de ironie van het joodse noodlot dat zijn handschrift is geëindigd in de bibliotheek van het Vaticaan.

Joods vertalen kan ook andersom: van een joodse taal in een niet-joodse. Isaac Bashevis Singer superviseerde de Amerikaanse vertalingen van zijn Jiddische werk en ontjoodste die enigszins. Allerlei verwijzingen die de niet-joodse lezer toch niet snapt, worden als ‘irrelevant’ weggelaten. Deze vorm van joods vertalen leverde Singer een internationale doorbraak en in 1978 de Nobelprijs op.

Ook de internationale doorbraak van de Bijbel kan aan joodse vertalers worden toegeschreven. Volgens het verhaal liet de Egyptische koning Ptolemaeus II Philadelphus rond 250 voor de christelijke jaartelling 72 joodse geleerden bijeenkomen op het eiland Pharos voor de kust van Alexandrië om hen de Tora in het Grieks te laten vertalen. In afzondering van elkaar werkten zij stug door. Na precies 72 dagen waren ze allemaal tegelijk klaar en bleken hun vertalingen letterlijk overeen te stemmen.

Ondanks het mooie ontstaansverhaal van de Septuagint is binnen de joodse wereld een andere vertaling van de Tora gezaghebbender geworden. In de tweede eeuw van de christelijke jaartelling was het Aramees de voertaal in grote delen van het Nabije Oosten. Om bij de wekelijkse Toralezingen in de synagoge een begrijpelijke uitleg te geven, werd de tekst vertaald in het Aramees. De beroemdste van deze Aramese vertalingen, de Targom Onkelos, verwierf zo’n gezag dat ze tot op heden in Bijbeledities naast of onder de Hebreeuwse tekst wordt afgedrukt en gelezen. De vertaling wordt toegeschreven aan een zekere Onkelos, een bekeerling tot het jodendom. Hij schopte het binnen de joodse wereld dus verder dan de 72 geleerde heren van de Septuagint, waarmee vooral de christenen aan de haal zijn gegaan. De

vertaling van Onkelos is uiterst letterlijk. Maar omdat bekeerlingen nu eenmaal altijd roomser zijn dan de paus, heeft hij de Bijbeltekst hier en daar zelfs verjoodst door rabbijnse interpretaties binnen te smokkelen en antropomorfismen weg te poetsen.

Tot slot is er de zuiverste vorm van joods vertalen: die van de ene joodse taal in de andere. In 1864 gooide Mendele Mojcher Sforim zijn reputatie als auteur te grabbel door niet langer voor een uiterst klein intellectueel publiek te schrijven in het dode Hebreeuws, maar over te stappen op zijn verguisde moerstaal, het levende Jiddisch. Zo werd hij de *zejde* ('grootvader') van de moderne Jiddische literatuur. Maar na 1881 bekende hij ook het Hebreeuws zijn liefde weer. Hij zette zich aan de vertaling van zijn Jiddische werken in het Hebreeuws, dat op wonderbaarlijke wijze ging leven. Als schepper van de moderne schrijfstijl is hij zo van onschatbare waarde in de Hebreeuwse taalgeschiedenis en ook de Hebreeuwse literatuurhistorici hebben hem gesierd met de eretitel *sabba* ('grootvader') van de moderne Hebreeuwse literatuur. De joodse Martinus Nijhoffprijs over de afgelopen 2300 jaar zou ik dan ook graag uitreiken aan Mendele Mojcher Sforim.